

Geç Dönem Osmanlı Tarih Yazımında Bizans Tarihi*

MICHAEL URSINUS

Bu kısa metin, (antik dönem, Bizans dönemi ve modern) Yunan ve Roma tarihi ve kültürünün Osmanlı literatüründe (ve özellikle geç dönem Osmanlı tarih yazımında) nasıl ele alındığını araştıran daha kapsamlı bir araştırmanın konularından birine kısa bir giriş olması amacıyla yazılmıştır.¹ Okuyucuya, bu konunun şimdilik birkaç yönünü tanıtmayı amaçlayan bu taslak, konuyu tüm boyutlarıyla ele almak iddiasında değildir. Bu makalenin bu konu ve bir kısmı ayrıntılı olarak ele alınacak kaynaklar hakkında genel bir fikir vereceği umulmaktadır. Makalenin bir amacı da, özellikle Bizans ve modern Yunan medeniyetleri araştırmaları konusunda ilgi uyandırmak ve bu konuda yorum yapmak isteyenleri cesaretlendirmektir.

İslam hanedanları için yazılmış olan ve bu hanedanları ele alan birçok vakayinâmede olduğu gibi, Osmanlıların ilk dönemlerinde yazılmış tarihlerin birçoğu da, Osmanlı öncesi dönemleri kısaca ele almış² ve İslam öncesi "Cahiliye" devrini genellikle tamamen gözardı etmiştir.³ Geç dönem Osmanlı tarih yazımında genellikle kullanılan adıyla "Doğu Roma İmparatorluğu"nun (Rum-i Şarkî) tarihi de, Bizans ve Osmanlı devletlerinin bir buçuk asırdan uzun bir süre bir arada yaşamış olmasına ve Osmanlı sultanlarının Bizans imparatorlarının halefi olduklarını iddia etmiş olmasına rağmen benzer bir durumdadır. Erken dönem Osmanlı vakayinâmelerinde, doğal olarak, Bizans'ın Paleologlar dönemi hakkında bilgilere rastlanır ve bu kaynaklardan bazıları Bizans İmparatorluğu'nun geç dönemine ait elimizdeki en önemli bilgi kaynaklarıdır.⁴ Ancak bu kaynakların asıl konusu Bizans ta-

* Michael Ursinus, "Byzantine History in Late Ottoman Turkish Historiography", *Byzantine and Modern Greek Studies*, 10, 1986, s. 237-243.

rihi değildir. Önemli istisnalar olmakla birlikte, daha ileri tarihlerde yazılmış tarih metinlerinde de aynı durum geçerlidir. Örnek olarak verilebilecek iki eser, *Gurbetnâme-i Sultan Cem*⁵ içinde yer alan ve (İslam ve Bizans kaynaklarına dayanarak) 16. yüzyıl başlarındaki erken dönem Hıristiyan imparatorluklarının tarihini ele alan bir tarih ile, 17. yüzyıl sonlarında, Osmanlı öncesi dönemlerin Batı kaynaklarına dayanan bir tarihini yazan ilk Osmanlı tarihçisi olan Hüseyin Hezarfen'in⁶ (doğumu Kos, ölümü 1691 İstanbul) eseri *Tarih-i Devlet-i Rumiye*'dir. Ancak, Aydınlanmaya paralel olarak evrensel bir tarih kavramının ortaya çıktığı ve büyük ölçüde Batı kaynaklarını esas alan "Evrensel Tarih"lerin Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yayımlanmaya başladığı 19. yüzyıla kadar⁷, bu eser ile hanedana ve genellikle "*heilsgeschichtlich*" bir yaklaşımla yazılan Osmanlı tarihleri dışında kalan bazı istisnaî eserler dışında⁸ hiçbir eser bu sınırların ötesine geçememiştir. Bu tarihlerin çoğunun Batı'da yazılmış "*histoires universelles*"in Osmanlıca-ya tercümesinden ibaret olmasına rağmen⁹, bazıları ise, Osmanlı Türk tarih yazımının gayet çağdaş ve Batılı olan, ilginç fakat gözardı edilmiş bir kısmını oluşturmaktadır.¹⁰

19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başları boyunca, Osmanlı okurlarının başlıca ilgi alanlarından biri olmaya devam eden Osmanlı tarihi, değişik oranlarda olmakla birlikte, giderek yeni bir tarihsel dekora oturmaya başladı. Osmanlı tarihiyle Türklerin İslamiyet öncesi Orta Asya'daki tarihi arasındaki bağlantıların dile getirilmesine¹¹ ve Osmanlı tarihinin Bizans İmparatorluğu tarihi çerçevesinde ele alınmasına ancak bu dönemde rastlanmaya başlandı.¹²

Osmanlılar döneminde¹³ yayımlanan son Osmanlı tarihinin erken dönem Osmanlı tarihini ele alan bölümünde, Orta Asyalı Türkler ve Bizans'a, yani Osmanlı-öncesi ve gayri Müslim toplumlara büyük bir yer ayrılmış olması, imparatorluğun son yıllarında Osmanlı tarihinin içinden geçtiği yenden yorumlama sürecinin boyutlarını gözler önüne seriyor.¹⁴ Bu dönemde, Osmanlıların başarılarını ön plana çıkarmak amacıyla, Osmanlı ve Bizans tarihlerini "karşılaştırmalı" olarak ele alan naif bir yaklaşım ortaya çıkmıştı. Ahmed Midhat 1885-1888 arasında yazdığı *Mufassal Tarih-i Kurun-i Ceditde*'de "Osmanlıların yükselmesinin medeniyet-i beşerin faydasına mı yoksa zararına mı olduğunu tespit etmek için, Osmanlıların tarihi ile Rum-i Şarkî'nin tarihini kıyaslamak yeter" demektedir.¹⁵ Bizans-Osmanlı karşılaştırmalı tarihinin, bir Türk yazarı tarafından akademik ve Batı standartlarına

uygun bir şekilde ele alınması ancak Mehmed Fuad Köprülü'nün *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Te'siri Hakkında Bazı Mülahazalar* adlı ünlü eserinin 1931'de yayınlanması ile mümkün oldu.¹⁶

Kaynaklar

“Doğu Roma”nın (Bizans) tarihi 1870 ile 1920 arasında Osmanlı İmparatorluğu’nda yayımlanan pek çok çalışmada ele alınmıştır. Ancak bu yorum veya tartışmaların bazen daha geniş kapsamlı ve genel konulu tarih kitaplarının bir yerlerinde, bazen de çok sayıda Osmanlı gazete ve dergisinin sayfaları arasında kaybolmuş olması nedeniyle, bu konuda hâlâ bir bibliyografya hazırlanmamıştır.¹⁷ Burada, geç dönem Osmanlı tarih yazımının Bizans tarihi hakkında yayımlanmış belli başlı çalışmaları arasından, en erken ve en geç dönemlerde yazılmış iki eseri ele almakla yetineceğim:

Ahmed Midhat’ın *Mufassal Tarih-i Kurun-i Cedide*’sinin¹⁸ Bizans tarih ve kültürünü ele alan bölümü, Mehmed Arif ve Necib Asım’ın Osmanlı döneminde yayınlanmış son *Osmanlı Tarihi* olan eserinin giriş kısmında yer alan ilgili bölüm.¹⁹

Aşağıda bu eserlerin kapsamı, içeriği ve kullandıkları başlıca kaynaklar özetlenmiştir:

Ahmed Midhat, *Mufassal Tarih-i Kurun-i Cedide*, 3 cilt, İstanbul, 1303-1305 (1885/6-1887/8), 797, 800 ve 348 sayfa.

Ahmed Midhat Efendi²⁰ Bizans tarihini Osmanlı tarihiyle bir arada ele alma fikrini ilk kez bu eserinde uygulamıştır. Daha önce yayımlanan bir çalışmasında, Bizans tarihiyle antik Yunan tarihi arasında bağ kurulması alışkanlığından duyduğu memnuniyetsizliği dile getirmiştir. Ahmed Midhat “Doğu Roma İmparatorluğu” tarihinin, (antik) Yunan tarihinden çok (eski Bizans topraklarının büyük kısmını elinde bulunduran) Osmanlı İmparatorluğu’nun tarihiyle bir arada alınması gerektiğinden emindi; “çünkü Konstantinopolis’teki imparatorluk (antik) Yunan tarihinden çok Osmanlı tarihine yakın”dı.²¹ Esas itibarıyla Osmanlıların ilk zamanları ile 1500’ler arasındaki tarihini ele alan *Mufassal*, Osmanlıların bu dönemde ilişki içinde oldukları devletlerin tarihlerini özetliyordu. Ancak, Venedik tarihine sadece 25 sayfa ayrılırken (cilt III, s.287-311) Bizans’a 150 sayfadan fazla yer ayrıldı (Cilt II, s.269-427). Ahmed Midhat’ın Rum-i Şarkî hakkındaki bölümü,

330-1453 dönemini kapsıyor ve Bizans tarihinin politik, kurumsal ve toplumsal yönlerini ele alıyordu. Bu çalışma neredeyse tamamen Batı kaynaklarına dayanıyordu. Ahmet Midhat'a göre eserinin başlıca kaynakları Edward Gibbon'un *Decline and Fall of the Roman Empire* adlı eserinin Fransızca çevirisi,²² Canetto'nun genel tarih kitabı²³ ve Louis-Philippe Comte de Ségur'un *Histoire du Bas-Empire*²⁴ adlı eseridir. Ahmed Midhat, Bizans tarihinin ele alınması sırasında, Osmanlıca yazılmış tarihlerin ne eskilerinin ne de yenilerinin işine yaramadığını söyler. Yeni tarihlerde ise Avrupa dillerinde yazılmış muhtasar genel tarihlerden toplanmış birbirinden kopuk üç beş bölümden başka bir şey bulunmaz.²⁵

Ahmed Midhat'ın Bizans tarihi üç bölüme ayrılmıştır:

“Rum-i Şarkî tarihine bir nazar”: Batı ve Doğu Roma İmparatorluklarının birbirinden ayrılması hakkında bir giriş bölümünün ardından, Doğu Roma İmparatorluğu'nun Batı'daki ahlak çöküntüsü nedeniyle Batı'nın varisi olduğu hakkında bir yorum (fesad-ı ahlaka Rum-i Şarkînin Rum-i Garbinin varis olması), “Rumluk ve Latinlik” konusunda bir bölüm, on kadar Bizans hanedanını ayrıntılı olarak tasvir eden bir bölüm ve son olarak İstanbul'un 1204'te Latinlerce işgal edilmesi. Bu birinci kısım 269 ila 318. sayfalar arasındadır.

“Rum-i Şarkî tarihinin kısm-ı evveli hakkında intikad” başlıklı bu bölüm Ahmed Midhat'ın Bizans tarihi hakkında yazdıklarının belki de en ilginçidir. Bu nedenle burada alt başlıklarını veriyorum:

“Hülasa-i intikad”, “Ahval-i hükümdaran”, “Bundan ahval-i erkân-ı devlete intikal”, “Bundan ahval-i ahaliye intikal”, “Hükümet ve ahaliye mukabil kilisa hey'eti”, “Rum-i Şarkînin ta'assub ve zünun-i batilesi”, “Cümleye mukabil ordu”, “Kadınların nüfuzu”, “Debdebe ve darat”, “Kibir ve nahvet”, “Fuhşın derece-i hayret-efzası”.

Bu ikinci kısım 318 ila 336. sayfalar arasındadır.

“Ehl-i salibden Osman[lı]lara kadar Rum-i Şarkî tarihi” adlı bölüm Bizans'ın 1204 ile Osmanlıların İstanbul'u alması arasındaki siyasi tarihidir. Bu üçüncü ve son bölüm sayfa 336'da başlar.

Necib Asım ve Mehmed Arif, *Osmanlı Tarihi, Medhal ile bidayet-i zuhur-i Osmani ve ahd-i Osman han gaziye muhtevidir. – Tarih-i Osmanî Encümeni tarafından neşir olunmuşdur. Birinci cild*, İstanbul, 1335, 1919, 638 sayfa.

Tarih-i Osmanî Encümeninin (Türk Tarih Kurumu'nun fiilî selefi) Ka-

sım 1909'da kurulmasından kısa bir süre sonra, Necib Asım²⁶ ve Mehmed Arif'e²⁷ encümen tarafından ilk ciddi *Osmanlı Tarihi*'ni yazma görevi verilir. Yeni Osmanlı tarihinin ilk cildinin başlıklarını belirleyen taslak ancak 1331'de (1912/3) yayımlanır. Bu cilt I. Murat'ın 1389'daki ölümüne kadar gelecektir.²⁸ Burada bu "Tarih"ın bizi ilgilendiren tek bölümü olan "*Medhal*" bölümünün, taslak hazırlanırken yazılmış hatta tasarlanmış olduğunu gösteren hiçbir işaret yok, çünkü taslak, *Medhal* bölümünde ele alınan konularla değil kitabın birinci cildinin başında ele alınan konularla başlıyor. Dolayısıyla, bugün elimizde bulunan *Medhal* kısmının kitaba sonradan eklenmiş olması muhtemel.

Bir hayli geniş olan *Medhal* kısmı, *Osmanlı Tarihi* kitabının altıda beşini kaplıyor (s.1-534) ve üç ana bölüme ayrılmış: 1. Türkler, s.1-288; 2. Bizans Devleti, s.291-438 ve 3. Anadolu ve Rumeli Ahvalı, s.441-534.

"Bizans devleti" başlıklı ikinci bölüm, uzunluk bakımından ikinci sırada geliyor. Ahmed Midhat'ın Bizans'ı ele alan bölümü gibi, bu bölüm de, *Histoire du Bas-Empire* (Le Beau),²⁹ *History of the Decline and Fall of the Roman Empire* (Edward Gibbon) ve *L'empire Byzantin* (Pierre Grenier)³⁰ gibi Batı kaynaklarından büyük ölçüde yararlanıyor. Aşağıda ayrıntılı olarak anlatılan bu bölüm beş kısımdan oluşan yirmi beş bölüme ayrılmış:

Birinci kısım (1-4. Bölümler, s.291-310) Yunan dili ve kültürünün Roma İmparatorluğu'nun doğusunda yayılışını (Rumluğun tavassu' ve intişarı), doğu bölgelerinin bağımsız bir toplumsal varlık haline gelişini (bir hey'et-i müstakile-i içtima'ie halini iktisabı), imparatorluk tahtı olarak Konstantinopolis'in seçilmesini ve Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesini ele alıyor. Birinci kısmın geri kalanı ise, Vizigot ve Hunlara karşı girişilen savunma amaçlı büyük savaşlardan Heraklius hanedanının yükselişine kadar geçen dönemde Bizans'ın siyasi tarihini işliyor.

İkinci kısım (5-8. Bölümler, s.311-324) Suriye, Mısır ve Afrika'daki Araplarla yapılan savaşları ve Arapların Konstantinopolis'i ilk kez kuşatmalarını tasvir ederek başlıyor ve Isavrus hanedanından ve yaptıkları askeri reformlardan söz ederek devam ediyor (Isavrus hanedanı: Berrî ve bahrî ten-sikat-ı askeriye). Daha sonra ikonoklast hareketi (tasvir-şekenler), Makedon hanedanı, Şark kilisesinin 868 yılında Roma'dan kesin olarak ayrılması (iftirakı) ve Bizanslıların Bulgaristan ve Kafkasya'daki zaferleri ele alınıyor.

Üçüncü kısım (9-11. Bölümler, s.324-340) büyük ölçüde Komnenoslardan Paleologoslara kadar olan dönemin siyasi tarihiyle başlıyor ve bu son

dönemde Bizans İmparatorluğu'nda yaşanan etnografik dönüşüm ile sona eriyor (Bizans vücud-ı siyasisinde etnografyaca hasıl olan tagayyurat ve tahavvülat).

Dördüncü kısım (12-18. Bölümler, s.341-391) Bizans toplumunun ve siyasi kurumlarının bir resmini çiziyor (Bizanslılarda hayat-ı içtima'îye ve siyasiye). Bu kısımda *ahrrar*, *esirler*, *kolon* ve *serf* kategorilerine ayrılan halk, soylular (zâdegân), kilise, imparatorlar, senato, yürütme erki (kuvve-i icra'îye), hükümet esasları, hükümetin idaresi, bakanlıklar (içişleri ve maliye) gibi konular ele alınıyor. Bunun ardından Bizans ordusu ve donanması geliyor. Dördüncü kısmın Doğu Roma İmparatorluğu'nda ahlakın durumu konusunu işleyerek sona ermesi pek de şaşılacak bir şey değil.

Beşinci kısım (19-25. Bölümler, s.392-438) Bizans'ta edebiyat, sanat ve ticaret konularına ayrılmış. On dokuzuncu bölümde 4. yüzyıl başından yedinci yüzyıl ortalarına kadar Yunan edebiyatı; yirminci bölümde yedinci yüzyıl ortalarından dokuzuncu yüzyıl ortalarına kadar Yunan edebiyatında yaşanan gelişmeler; yirmi birinci bölümde ise imparatorluğun ortadan kalkmasına kadar sürdüğü iddia edilen edebiyatta canlanma dönemi (devr-i tedceddüd) ele alınıyor. Ardından, sanatta ve özellikle mimaride yaşanan dönüşümler ve ikonoklast dönemi ve sonrasında Bizans sanatı konuları geliyor. Mehmed Arif ve Necib Asım'ın *Bizans Tarihi*, yazarlara göre Bizans ekonomisinde imparatorluğun kaderini tayin edecek derecede dengesiz olan ticaret ve tarım hakkında bir bölümle sona eriyor: "İmparatorluğun gerilemesinin ve yıkılmasının başlıca nedeni, gücünün esas kaynağının ticaret olduğunu anlayamaması ve dolayısıyla onuncu yüzyılda Doğu ve Batı ticareti için yeni yollar aramamış olmasıdır."³¹

Taslak

Geç dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Bizans tarihi hakkında yapılan çalışmalar, neredeyse tamamen Batı kaynaklarını esas aldığına göre, bu çalışmaların o günlerde veya daha önceki dönemlerde Avrupa'da hakim olan Bizans anlayışını -en azından kısmen- yansıtıyor olması şaşırtıcı değildir. Batı'nın bu görüşünü William Lecky 1869'da şöyle özetlemiştir: "Bizans İmparatorluğu hakkında tarihin verdiği hüküm, bu imparatorluğun medeniyetin bu güne kadar aldığı en bayağı ve rezil hali olduğu yönündedir (...). Büyüklüğün tüm gereklerinden bu derece yoksun olan ve "bayağı" kelimesinin bu derece uygun olduğu bir başka uzun soluklu medeniyet yoktur. Bizans

dönemi her şeyden önce entrikanın dönemidir. Bu imparatorluğun kötülükleri, erdemli olmayı öğrenmeden yürekli olmaktan vazgeçmiş adamların kötülükleridir (...). Bizans tarihi papazların, hadımların ve kadınların karıştığı zehirlenme, kumpas, ihanet ve kardeş katli olaylarının tekdüze bir hikâyesinden ibarettir.”³² Yine de Osmanlıların Bizans hakkındaki tasvirleri orijinalikten tamamen yoksun değildir. Özellikle Ahmed Midhat Efendi, bu konuda bağımsız yorumlar yapar, kendi görüşlerini dile getirir ve iki imparatorluk arasındaki kurumsal benzerliklerin arkasında yatan sebepler konusunda bir takım teoriler öne sürmekten çekinmez. Örneğin, Ahmed Midhat’a göre, III. Andronikus’un askeri reformları Osmanlıların Yeniçerilik kurumunu taklit etmek amacıyla tasarlanmış, ancak böyle bir kurum erdemden yoksun Rum toplumu gibi bir toplumda değil ancak “yeni bir millet içinde” yaşayabileceği için, bu reformlar pek başarılı olamamıştır.³³ Dolayısıyla, burada, Bizans tarihi ve kültürüne –Batı Avrupa ve özellikle Yunan esaslı bir perspektiften farklı olarak- Osmanlı Türk perspektifinden bakan bir bakışla karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz.

Bizans imparatorluğu hakkında Osmanlıların son dönemlerinde yazdıkları ile modern Yunanlıların 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın başlarında yazdıklarının geniş bir tarih yazımı bağlamında karşılaştırılması, Bizans, Osmanlı ve modern Yunan medeniyetleri üzerinde çalışan herkes için çok verimli olacak ve çok çeşitli soruları ortaya atacak bir sahadır. Bu kısa metnin amacı, bu yönde ilk adımı atmaktır.

Notlar:

- 1 Burada, başlıktaki “Geç dönem Osmanlı *Türk* tarih yazımı” yerine “Geç dönem Osmanlı tarih yazımı” ifadesinin kullanılmış olmasının nedeni, araştırmanın asıl konusunun (bu kısa metnin konusunun değil), 19.yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu’nda hem Türk dilinde hem de doğal olarak Rumca dahil olmak üzere başka dillerde kaleme alınan tarih literatürü olduğunu belirtmektir.
- 2 Bkz. erken dönem Osmanlı tarih yazımını genel olarak ele alan B. Lewis ve P.M. Holt (der.), *Historians of the Middle East*, Londra, 1962, s. 169-216. Osmanlı tarihçileri ve eserlerini tek tek ele alan Babiner, F., *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig, 1927, University Microfilms International tarafından tekrar basılmıştır (Ann Arbor/Londra, 1981).
- 3 Cahiliye devri için bkz. *İslam Ansiklopedisi* Cilt II, 383f’deki “Cahiliye” maddesi .
- 4 Karayannopulos, J., ve Weiss, G., *Quellenkunde zur Geschichte von Byzanz (324-1453)* ile karşılaştırın. Zweiter Halband, Wiesbaden, 1982, s. 532-4 ve özellikle No. 572.
- 5 Erken döneme ait bu ilginç örneği B. Flemming, Leiden’a borçluyum. *Gurbetnâme-i Sultan Cem için bkz.* B. Flemming, “A Sixteenth-Century Turkish Apology for Islam: The Ghurbetname-i Sultan Djem”, *Byzantinische Forschungen*, yakında yayınlanacak.

- 6 Babinger, *Geschichtsschreiber*, s. 229. Tarihçi Hüseyin Hezarfen'in hayatını ve eserlerini ele alan ayrıntılı bir metin için bkz. Wurm, H., *Der Osmanische Historiker Hüseyin b. Gâ'fer, genannt Hezârfenn, und die Istanbuler Gesellschaft in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, Freiburg i. Br. 1971.
- 7 19. yüzyılda yazılan bu gibi "Evrensel Tarih"lerin ilk örneklerinden biri Mehmed Murad'ın Mülkiye'de kullanılması amacıyla yazdığı *Târih-i Umumi'*dir (6 cilt, İstanbul, 1297-99 (1879-80-1881/2). Özege, *Katalog*, 1745f., No.19936. Mehmed Murad (1854-1917) hakkında bkz. Babinger, *Geschichtsschreiber*, 391f. ile B. Emil'in ayrıntılı çalışması *Mizancı Murad Bey. Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, 1979.
- 8 Geleneksel tarih yazımı anlayışından adım adım uzaklaştığını gösteren erken döneme ait bir eser, Hayrullah'ın (1917-64) 1271-1272 döneminde (1854/5-1875) İstanbul'da yayımlanan *Tarih-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye* adlı eseridir. Bu eser muhtemelen, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve komşularının Doğu ve Batı kaynaklarına dayanan ilk tarihidir. Bkz. Babinger, *Geschichtsschreiber*, 360-2. Hammer-Purgstall bu eseri "çok tuhaf bir şey" ("sehr merkwürdige Erscheinung") olarak tanımlamışlardır. Yine bu eser, Özege'nin *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*'nun 274. sayfasında 3955 numara ile geçer (İstanbul, 1971ff.).
- 9 Ahmed Hilmi'nin, Chamber'in *Universal History* adlı eserinden uyarladığı *Tarih-i Umumi'*si ni, Kushner "Türkçe olarak yayınlanan ilk genel tarih kitabı" olarak adlandırır (Kushner, D., *The Rise of Turkish Nationalism, 1876-1908*, Londra, 1977, s. 28). Bu eser 1283 (1866/7) ve 1295 (1878) yılları arasında İstanbul'da yayımlanmıştır; bkz. Babinger, *Geschichtsschreiber*, 346f.; Özege, *Katalog*, 1754, No.19931.
- 10 Bu metinler, kaynakça açısından yetersiz olmakla birlikte, Babinger'in *Geschichtsschreiber* eserinde anlatılmıştır. Aynı metinler, M.O. Bayrak'ın, *Osmanlı Tarihi Yazarları* (Osmanlı Yayınevi, 1982) adlı eserinde ise, daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır, ancak, ayrıntılar yetersizdir ve Özege'nin (yukarıda, 7 numaralı dip notta bahsedilen) eseri kullanılmamıştır.
- 11 Kushner, D., *Turkish Nationalism*, 29 (yukarıda, 9 numaralı dip notta sözü edilmiştir), Osmanlı tarihleriyle Orta Asya Türk tarihi arasındaki bağlantıdan ilk kez 1887'de söz edildiğini tespit eder.
- 12 Böyle bir yaklaşımın uygun, hatta gerekli olduğu 1880/1 gibi erken bir tarihte dile getirilmişti: Ahmed Midhat: *Ka'inat (Kütübhane-i Tarih): Devlet-i Osmaniye*, İstanbul, 1298 (1880/1), 58ff. Bu yaklaşımla yazılmış ilk eser ise bundan beş sene sonra yayınlandı. Bkz. aşağıda s.215ff. Yukarıdaki başlıkla ilgili bir referans için, bkz. Özege, *Katalog*, 799f., No.9937.
- 13 Osmanlı İmparatorluğu 1922 yılının Kasım ayında kesin olarak yıkılmıştır.
- 14 Bkz. aşağıda s.218ff.
- 15 Cilt II, s.269.
- 16 Köprülüzade Mehmet Fuad, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Te'siri Hakkında Bazı Mülahazalar, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası* 1, İstanbul, 1931, 165-313. modern Türk tarih yazımında "Bizans" konusunun ele alınma şekli konusunda bkz. M. Strohmeier, *Seldschukische Geschichte und türkische Geschichtswissenschaft im Urteil moderner türkischer Historiker*, Berlin, 1984, s. 205-18.
- 17 Osmanlı Türkçesinde bu konuda yazılmış tarih eserlerini bir araya toplayan sistemli bir çalışmanın varlığından haberim yok.
- 18 Babinger, *Geschichtsschreiber* adlı eserinin 390. sayfasında bu eserden (yanıltıcı olmakla beraber tamamen de haksız olmayan bir şekilde) "allgemeine Welt- und Kulturgeschichte vom Altertum bis auf die Neuzeit" olarak bahseder. Kushner ise *Turkish Nationalism* adlı eserinin 118. sayfasında aynı eserin sadece ilk iki cildinden söz eder. *Mufassal*, Özege'nin kataloğunda 14011 numarayla s.1186'da kayıtlıdır.
- 19 Babinger'in *Geschichtsschreiber*'inde bu eserden söz edilmez. Eser Özege'nin kataloğunun

1377. Sayfasında 15998 numara ile kayıtlıdır.
- 20 1844-1913. *Encyclopaedia of Islam*'da Ahmed Midhat'ın hayatını kısmen kendi ağzından anlatan kısa bir biyografisi vardır (B. Lewis). Daha ayrıntılı bilgi için bkz. A. Siyavuşgil, *İslam Ansiklopedisi* I, s. 184-187.
- 21 12 numaralı dipnot ile karşılaştırın. Bu ifade 1880/1'de yayımlanan *Osmanlı İmparatorluğu* adlı eserin 59. sayfasından alınmıştır.
- 22 Tercüme eden ve not düşen Guizot, Paris, 1828.
- 23 Bu kaynağın doğruluğunu kesin olarak tespit edemedim.
- 24 Bu eser, yazarın *Abrégé de l'histoire universelle, ancienne et moderne à l'usage de la jeunesse* adlı eserinin (15 cilt, Paris: Eymery, 1817-19) bir parçasıdır. L.-P. Comte de Ségur'un *Oeuvres complètes de M. Le Cte. De Ségur*'unun (33 cilt, Paris: Eymery, 1824-26) X. ila XIX. Ciltleri arasında yayımlanan 1824-26 baskısı *Histoire universelle* I içinde, XVI. İla XIX. Ciltlerde yer alır. L. Apt, *Louis-Philippe de Ségur. An Intellectual in a Revolutionary Age*, Lahey, 1969, s. 121-8.
- 25 *Mufassal Tarih-i Kurun-i Cedide*, Cilt II, s.270.
- 26 Necib Asım (Yazıksız), 1861-1935. Asım Beyin Türk milliyetçiliğinin gelişmesindeki önemi için bkz. Kushner, *Turkish Nationalism* fihrist bölümü, Asım ile de karşılaştırın.
- 27 1873-1919. Necib Asım, meslekdaşı Mehmed Arif'in ölümü üzerine yazdığı yazıda, Arif'in hiç de olumlu olmayan bir tasvirini çizmiştir. *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, Sene 7-8 (Nisan 1335-Haziran 1337), s.122-5.
- 28 Bu *Taslak*'ta çizilen çerçeve Türkçü Yusuf Akçura tarafından çok geleneksel olmakla eleştirilmiştir: Bkz. Akçura, *Küçük Muhtıra*, Ağustos 1913, F. Georgeon, *Aux origines du nationalisme Turc. Yusuf Akçura (1876-1935)* içinde, (Paris, 1980). (Özege kataloğunda 16000 numarada kayıtlı olan bu taslağın yayınlanma tarihi hicri 1331 yerine maliye 1331 olarak alınarak 1915 olarak verilmiştir).
- 29 Ch. Le Beau, *Histoire du Bas-Empire*, 27 cilt, Paris, 1757-1784, nouvelle éd., revue entièrement, corrigée et augmentée d'après les historiens orientaux par M. de Saint-Martin let continuée par M. Brosset jnel 21 tomes, Paris, 1824-36.
- 30 Grenier, P., *L'empire byzantin, son évolution sociale et politique*, 2 cilt, Paris, 1904.
- 31 *Osmanlı Tarihi*, s.437.
- 32 Lecky, W.E.H., *History of the European Morals from Augustus to Charlemagne*, 2 cilt, Londra, 1869, cilt 2, 31f.
- 33 *Mufassal Tarih-i Kurun-i Cedide*, Cilt II, s.384f.

İngilizceden çeviren: Orhan Bilgin